
EL MÓN ROMÀ A ALCANAR I AL MONTSIÀ. UN EXEMPLE DE POBLAMENT RURAL A L'ANTIC *AGER DERTOSANUS*

Ramon Járrega Domínguez - Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Resum

L'estudi dels materials ceràmics trobats als jaciments romans del Cementeri (Alcanar) i la Torreta (Ulldecona) ens permet emmarcar-ho en l'àmbit comarcal i efectuar una aproximació al desenvolupament de la romanització a la comarca del Montsià i a les terres veïnes del Baix Maestrat.

Introducció

El suggeriment que ens va fer l'arqueòloga canareva Reis Fabregat d'estudiar els materials de la col·lecció de Ramon Esteban, procedent del jaciment romà conegut com a "vil·la del Cementeri" (al costat mateix del nucli urbà d'Alcanar) es troba en l'origen d'aquest treball. Aquests materials ja havien estat en part estudiats i publicats per David Garcia (2000); tanmateix, altres romanien inèdits. D'altra banda, l'estudi d'aquesta col·lecció ens permetia efectuar alguna aproximació al coneixement de les terres que actualment corresponen a la comarca del Montsià en època romana.

L'estudi d'aquest jaciment l'hem pogut complementar amb el de la Torreta (Ulldecona), al qual correspon un petit conjunt de materials que es troben dipositats al Museu del Montsià, i que hem pogut estudiar també en el decurs d'aquesta recerca.

Volem agrair a Reis Fabregat, gerent de l'empresa Némesis SCCL, al Museu del Montsià (Àlex Farnós, director; Maria del Mar Villalbí, conservadora; i Antoni Cartes, tècnic), així com al senyor Josep Lluís Millan, regidor de Cultura de l'Ajuntament d'Ulldecona, juntament amb els erudits locals d'aquesta darrera població, Ricard Fernández i Joaquim Virgili, el seu ajut a l'hora de preparar aquest estudi. Molt especialment també a la sra. Assumpció Nadal, vídua del sr. Ramon Esteban, i als seus fills, per haver-nos permès estudiar la seva col·lecció particular.

La recerca sobre l'època romana al Montsià

Hem cregut convenient contextualitzar aquest estudi en aquest àmbit geogràfic (i per extensió, al que hom coneix com les Terres de l'Ebre), per la qual cosa calia conèixer i estudiar els altres jaciments de la zona, així com elements tan importants per al coneixement de la romanització com la xarxa viària romana. Aquesta tasca ja havia estat en gran part duta a terme per David Garcia, en el seu estudi anteriorment esmentat (García 2000) que constitueix, per ara, l'únic estudi de síntesi que s'ha fet sobre l'època romana al Montsià. Cal tenir en compte altres aproximacions al poblament antic a les terres de l'Ebre, com les efectuades per Margarida Genera (1992), les Jaume Noguera (2007), centrades especialment en el període ibèric, així com les de Víctor Revilla (1992-93; 2000; 2003) i nosaltres mateixos (Járrega 2008b).

Cal dir que no es coneixen gaires jaciments arqueològics d'època romana al Montsià, fenomen al qual ens referirem més endavant, però que avancem que no sembla ser per un problema de manca de prospecció. Aquesta zona fou, efectivament, estudiada durant anys per l'arqueòleg castellonenc Francesc Esteve; fruit de les seves recerques són dos treballs pòstums (Esteve 1999 i 2004) que es centren en diversos aspectes de l'arqueologia montsianenca, com el pas de la via romana entre *Dertosa* i *Saguntum* i la necròpolis vil·la romana de la Carrova (Amposta). Fa alguns anys (Járrega 1997) varem tenir ocasió d'estudiar una àmfora sencera de procedència ebusitana trobada a la necròpolis de la Carrova, que tot i que llavors vàrem considerar que podia datar-se en el segle IV dC, actualment, tant per diversos paral·lels com sobretot pel context funerari de la necròpoli, sabem que s'ha de datar en realitat al segle III.

Precisament la vil·la de la Carrova és un dels pocs jaciments d'època romana que han estat objecte d'excavació arqueològica a la comarca del Montsià, i una de les poques de les terres de l'Ebre. Fruit d'aquests treballs ha estat un article en el qual es resumeixen els resultats d'aquests treballs (Garcia *et alii* 2004-2005). Les excavacions han permès documentar parcialment la planta de la vil·la, així com plantejar-ne una seqüència cronològica, tot i que el mal estat de conservació de les restes en dificulta la interpretació. Cal destacar també (tot i que en part s'escapa del període estudiat, ja que remet als seus inicis) la localització, per part de Jaume Noguera, del campament que els Escipions varen establir a la riba esquerra de l'Ebre, just abans de passar-lo per lluitar contra els cartaginesos; aquestes recerques han estat donades a conèixer recentment (Noguera *en premsa*).

Tenim constància d'unes excavacions d'urgència efectuades al jaciment de l'Ermita (l'Aldea), dirigides per Josep Maria Pérez Sunyer, que podien haver pertangut a una factoria de salaons (segons nota de premsa), i que per ara romanen inèdites.

D'altra banda, recents són encara els treballs efectuats al Mas de Sant Pau (Masdenverge), que han donat lloc a la publicació del conjunt de ceràmiques romanes trobades en aquest (Cartes – Gilisbars 2009). També ens podem fer

ressò de les prospeccions dutes a terme pel Museu del Montsià al jaciment de les Senioles, al terme municipal de la Sénia (Villalbí 2005; vegeu també Járrega 2008b)¹.

No voldríem deixar de banda les escasses aportacions sobre les terres veïnes del Baix Maestrat, concretament a l'àrea del conegut com a Pla de Vinaròs, que formen indubtablement una unitat amb les terres més properes del Montsià (corresponents al que avui hom coneix com la Taula del Sénia), i en les quals es coneixen pocs jaciments, com el de la Closa (Vinaròs), esmentat per Artur Oliver (1987), i especialment la vil·la romana i el centre productor d'àmfores de Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat), sense el coneixement dels quals no es pot entendre l'economia i el poblament antics del Montsià, que sens dubte hauria de pertànyer al *territorium* del *municipium* de *Dertosa*, ciutat sobre la qual s'han publicat darrerament alguns estudis de conjunt (Arbeloa 1999; Járrega 2006; Genera – Járrega 2009).

El jaciment rom del Cementeri (Alcanar)

Començarem, doncs, per l'estudi del jaciment que representa el punt de partença d'aquest estudi, a partir del qual intentarem més endavant presentar un estat de la qüestió sobre el Montsià en època romana, a partir de les dades actuals.

A Alcanar hi ha un pes especial per part del poblament ibèric, representat molt especialment pel conegut poblat de la Moleta del Remei (Pallarès – Munilla – Gracia 1986; Gracia – Pallarès – Munilla 1988; Munilla *et alii* 1988; Gracia – Munilla 1999; Garcia 2004), a més d'altres dos, Sant Jaume – Mas d'en Serrà (Garcia – Gracia 1999 i 2001; Garcia – Gracia – Munilla 1998; Garcia – Gracia – Moreno 2005) i Sant Crist (inèdit), el primer dels quals correspon a una fortificació paleoibèrica, mentre que el segon és un jaciment de natura indeterminada que està tan sols documentat per la troballa de ceràmiques ibèriques.

El jaciment es troba a 56 m sobre el nivell del mar, orientat a la solana i amb una àmplia visió de la costa que arriba, en dies clars, fins Peníscola, dominant les riques terres que es troben entre el jaciment i la platja. Es troba en un terreny en suau pendent corresponent a les últimes estribacions del sector meridional de la serra de Montsià, en un espai actualment ocupat per tres bancals i dedicat a l'explotació agrícola (concretament, a la de mandariners).

El nom amb què es coneix potser no és gaire afortunat, ja que es troba a una certa distància del cementiri, tot i que al costat mateix del camí que mena vers el mateix, raó per la qual se'l coneix amb aquest nom². Potser el més adequat seria conèixer el jaciment amb el nom del Pedregal, que és el de la partida on es troba (Garcia 2000, p. 153), i que potser podria derivar de les restes de les parets d'aquest antic hàbitat.

¹ Agraïm a Maria del Mar Villalbí, conservadora del Museu del Montsià, les dades que ens ha proporcionat sobre aquest jaciment.

² Tanmateix, a la Carta Arqueològica del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya realitzada l'any 1983 apareixia com a Bifurcació Cementeri – Antiga finca del Marquès.

El jaciment va ser descobert per Ramon Esteban, qui comunicà la troballa i col·laborà en la documentació d'aquest jaciment. La primera referència bibliogràfica del jaciment es deu a Referència a F. Gracia, G. Munilla i R. Pallarès (1990, p. 52). Posteriorment, David Garcia (2000, pp. 153-155) ha estudiat part dels materials de la col·lecció del sr. Esteban, de la qual n'hem documentat per a aquest treball alguns més. Cal dir que l'any 2003, en ocasió de l'obertura d'una canonada per al gasoducte d'Uldecona a Sant Carles de la Ràpita, es va dur a terme una intervenció arqueològica d'urgència, dirigida per Maria Cinta Montañés, d'abast molt limitat i que no ha proporcionat resultats gaire conclouents. Tan sols es va localitzar un muret que no va ésser excavat en tota la seva potència. Tanmateix, aquesta excavació va permetre recuperar una sèrie d'*acus crinales* que han estat estudiats per Antoni Cartes, qui els presenta en aquestes mateixes jornades³.

Gairebé no es coneixen estructures arquitectòniques d'aquest jaciment, havent-se documentat només dos murets fets amb morter, localitzats a la part baixa d'un mur modern de la feixa superior, que es troben situats en paral·lel i molt aprop l'un de l'altre; Garcia (2000, p. 153) suposa que deuen correspondre a una canalització. Probablement l'abancament que presenta actualment el terreny hagi malmès en gran part les restes del jaciment. Malgrat aquesta migrada documentació arquitectònica, s'ha trobat abundant ceràmica en superfície; cal destacar també la troballa per part del propietari, molts anys enrera, d'una petita ara de pedra, que ha estat publicada per García (2000, pp. 153-154). L'abundància de ceràmica està indicant sense dubte els moviments de terres produïts pels abancaments.

Tot seguit presentem els materials que hem pogut estudiar:

Ceràmica campaniana A

- Un peu de ceràmica campaniana A, de forma indeterminada.

Ceràmica ibèrica

- Una vora de *kalathos*, amb restes de pintura vermella. Pasta ocre.
- Dues vores de tenalles ibèriques.

Ceràmica grisa ibèrica emporitana o de la costa catalana

- Una vora de gerreta, de bona qualitat.

Àmfora ebusitana

- Una vora d'àmfora ebusitana, de la forma PE-25.

Àmfora grecoitàlica (?)

- Una vora d'àmfora que podria ser grecoitàlica; pasta de color groc amb desgreixant petri de color fosc. No és segura la seva atribució tipològica ni tampoc la seva procedència.

³ Agraïm a Antoni Cartes, del Museu del Montsià, la informació proporcionada sobre aquest tema.

Ceràmica grollera en coccio reductora

- Una vora d'olla. Pasta de color gris fosc, possiblement ibèrica, o potser tardoantiga (amb menys probabilitat).
- Un fragment informe.

Ceràmica grollera en coccio oxidant

- Un fragment informe; pasta de color ocre.

Sigil·lada itàlica

- Un fons de plat, de forma indeterminada, amb decoració de rodeta.
- Un fragment informe.

Sigil·lada gàl·lica

- Una vora, possiblement de la forma Dragendorff 33.
- Una vora, probablement forma Ritterling 8.
- Un peu, de forma indeterminada.
- Una carena i quatre fragments informes.

Sigil·lada hispànica

- Quatre vores, forma Dragendorff 37; en tres d'elles s'aprecia l'inici de la decoració (en un cas, clarament de cercles), de tipus indeterminat.
- Un peu i dos fragments de paret, forma Dragendorff 37. Les engalbes són de bona qualitat. Un dels fragments informes presenta la decoració de cercles típica d'aquesta producció, amb representació d'aus a l'interior.
- Un peu, força gruixut, i un fragment informe de sigil·lada hispànica, probablement de la forma Dragendorff 37. Engalba de bona qualitat.
- Una vora, força fina, de la forma Ritterling 8.
- Una vora, probablement de la forma Ritterling 8. Engalba de bona qualitat.
- Una vora de plat, de la forma Dragendorff 15 o 15/17, o potser Mezquíriz 16.
- Cinc fragments informes decorats. Engalbes de bona qualitat.
- Dos fragments de peus, una carena de plat i set fragments informes.

Sigil·lada africana A

- Una vora de bol de sigil·lada africana A1, forma Hayes 9 A.
- Una vora de plat de sigil·lada africana A2, probablement de la forma Hayes 17.
- Un fragment informe de sigil·lada africana A-1.
- Cinc fragments informes de sigil·lada africana A-2.

Ceràmica africana de cuina

- Dos peus de tapadora, de la forma Hayes 196.
- Una carena de cassola, de la forma Hayes 197.
- Un peu de topí, forma Hayes 200.

També hi ha un fragment informe de ceràmica africana, de classificació dubtosa entre la ceràmica africana de cuina i la sigil·lada africana D.

Ceràmica comuna oxidada

- Una vora de plat o bol, possible imitació de la forma Dragendorff 27 de la sigil·lada. Pasta de color ocre clar.
- Una vora de bol alt de paret vertical; pasta de color vermell totxo i molt ben cuita, de so metàl·lic. És similar a la forma Mayet 14 de la ceràmica de parets fines, però no sembla correspondre a aquesta espècie.
- Quatre vores de gerres; pasta de color ocre clar.
- Un fragment informe, probablement d'una gerra. Pasta de color ocre; presenta restes de bandes pintades de color vermell (malgrat tot, no sembla ibèrica).
- Un fragment informe; pasta vermella.
- Un fragment informe; pasta de color ocre.

Llàntia

- Un fragment de nansa i disc d'una llàntia de volutes o de disc.
- Una nansa perforada d'una llàntia de volutes o de disc.
- Un fragment de carena de llàntia altimperial.

Àmfora tarraconense

- Un fragment d'espalla i arrencament de nansa, molt gruixuda, possiblement de la forma Dressel 2-4. Pasta de color vermell.
- Un fragment recte de nansa, potser de la forma Dressel 2-4. Pasta groga, rugosa.
- Un fragment de nansa, possiblement de la forma Dressel 7-11. Pasta de color vermell ataronjat, rugosa, amb desgreixant poc visible de quarç i algun punt fosc. Potser procedeix d'algun dels tallers de la zona de l'Ebre (l'Aumedina, a Tivissa; Mas del Catxorro, a Benifallet, o potser millor Mas d'Aragó, a Cervera del Maestrat).

Sigil·lada africana D

- Una carena de sigil·lada africana D-1, possiblement Hayes 58 o 59, corresponent a la part interior de la vora.

Altres materials ceràmics

- Un fragment de fusaiola, força gran.

Hi ha, a més, tres possibles suports de ceràmica, els dibuixos dels quals han estat publicats per Garcia (2000, p. 155, fig. 11 i, j i k), de dubtosa funcionalitat i encara més dubtosa romanitat.

El jaciment rom del Cementeri a partir dels materials

Tot i que els materials no són gaire abundants (per la qual cosa no té sentit fer-ne una estadística) sí que ens informen sobre la cronologia general

del jaciment, així sobre quines eren les produccions més abundants, destacant especialment la sigil·lada hispànica i les ceràmiques africanes (tant la sigil·lada africana A com la ceràmica africana de cuina).

La ceràmica campaniana A i els fragments de ceràmica ibèrica (grisa emporitana, *kalathos*, gibrells) proporcionen una cronologia del segle II i primera meitat de l'I aC. La sigil·lada itàlica correspon ja a l'època d'August, mentre que la gàl·lica es data en el segle I dC.

Com que el jaciment es troba a només 1,5 km de distància del poblat ibèric de la Moleta del Remei, s'ha suggerit que podria correspondre al reassentament de la població indígena en època romana (Garcia 2000, p. 153). Aquesta relació entre el poblat ibèric i l'assentament romà es produeix també a la zona de Vinaròs, on el poblat ibèric del Puig de la Misericòrdia té als seus peus el jaciment romà de la Closa (Oliver 1987), i es comprova també a la zona de la comarca valenciana de l'Alt Palància (Jàrrrega 2000c).

És interessant la presència de les àmfores anomenades “tarraconenses”, que tanmateix podrien correspondre a algun dels forns coneguts de la zona de l'Ebre (Benifallet, Tivissa, Cervera del Maestrat) o a algun altre encara per descobrir.

La majoria del material és del segle I i primera meitat del II dC. Aquest és el cas de la sigil·lada hispànica, la més abundant, que tot i que perdura fins al segle III, probablement els exemplars d'aquest jaciment són més antics, ja que tenen tots ells unes engalbes de bona qualitat. Es poden datar cap al darrer quart del segle I dC (forma Dragendorff 37) o molt a inicis del segle següent. És el mateix cas de la sigil·lada africana A, ja que la forma Hayes 9 A és de les més antigues, de finals del segle I i primera meitat del II dC.

Les peces més modernes són les ceràmiques africanes de cuina, ja que les formes Hayes 197 i 200 corresponen ja a mitjans / segona meitat del segle II i inicis del III dC.

És possible que algun dels escadussers fragments de ceràmica grollera siguin tardoantics, però no està clar. El gruix del material és del segle I dC, amb uns orígens ibèrics o tardorepublicans en els segles II-I aC. De tota manera, la troballa d'un únic fragment atribuïble a la producció de la sigil·lada africana D-1 (possiblement de la forma Hayes 58 o 59) ens pot fer pensar en una perduració del jaciment fins al segle IV, encara que un únic fragment invita a ser prudents.

El jaciment romà de la Torreta (Ulldecona)

El jaciment es troba situat enmig del pla, entre el nucli urbà d'Ulldecona i el massís del Montsià, en una posició una mica elevada que permetia a l'hàbitat aquí situat alhora protegir-se de les inundacions i tenir un ampli domini visual de les terres de l'entorn. Tot i que no s'hi han fet excavacions

arqueològiques, s'han recollit alguns materials en superfície que ens permeten fer-nos una idea de la cronologia i del comerç de ceràmiques antigues en aquest indret, que podem suposar raonablement, per la seva situació, que correspongué a una vil·la romana.

En concret, coneixem dos conjunts de materials: un que fou estudiat i publicat per David Garcia (2000, pp. 151-153) i un altre inèdit, corresponent a una donació efectuada l'any 1994 pel sr. Antoni Forcadell al Museu del Montsià, on es troben dipositats.

Revisem en primer lloc els materials estudiats per David Garcia:

Sigil·lada hispànica

- Una vora de plat, forma Dragendorff 15/17.
- Una vora de bol, forma Dragendorff 37.
- Un fragment de peu, probablement de la forma Dragendorff 37.

Ceràmica africana de cuina

- Presència (no quantificada) de cassoles de la forma Hayes 197.

Àmfora tarraconense

- Una vora de la forma Dressel 2-4, de secció amb tendència triangular, com es detecta en els forns de l'àrea del Camp de Tarragona (Járrega 2009).
- Una nansa i part de la paret, de la forma Dressel 2-4.

Àmfora africana

- Una vora d'àmfora africana, forma Africana 2 C – Keay 6.
- Una vora d'àmfora africana, forma Africana 2 D – Africana 3/Keay 25 B.

Veiem seguidament quins són els materials que corresponen a la col·lecció donada per Forcadell al Museu del Montsià:

Sigil·lada hispànica

- Un fragment de peu, probablement de la forma Dragendorff 37.
- Un fragment informe amb decoració de cercles, possiblement de la forma Dragendorff 37.
- Un fragment de peu d'un plat o d'un bol.

Sigil·lada africana A

- Una vora de sigil·lada africana A 2, forma Hayes 8 A.

Ceràmica de parets fines

- Una vora d'un bol o d'un gobelet de forma indeterminada. Engalba de color taronja. Forma Mayet 33 o 35.

Ceràmica africana de cuina

- Una vora de tapadora, d'identificació dubtosa entre la forma Hayes 22 i la Hayes 196.

- Una vora de tapadora, forma Hayes 196; està cremada per lús.
- Una carena de cassola de la forma Hayes 197.

El jaciment de la Torreta a partir de l'estudi dels materials

Tot i que el conjunt és força reduït, és suficient com per a documentar l'existència d'aquest assentament durant el període romà imperial. La ceràmica de parets fines, l'àmfora tarraconense i la sigil·lada hispànica ens documenten la seva existència en el segle I dC, i sens dubte també en el segle II, com es pot deduir d'aquests mateixos materials (que perduraren durant aquesta centúria, tret de la ceràmica de parets fines) així com de la sigil·lada africana A i de la ceràmica africana de cuina. Les àmfores africanes ens permeten documentar una perduració d'aquest assentament fins a un segle III avançat o probablement fins al segle IV com a mínim. Per tant, sembla ser que aquest jaciment perdurà fins al Baix Imperi, tot i que no estem en condicions de saber si tingué una continuïtat o no durant els segles V i VI.

La romanització del Montsià a la llum de les dades arqueològiques

Tot i que, en comparació amb les comarques del Baix Ebre i la Ribera d'Ebre, l'evidència arqueològica coneguda és molt menor, comptem actualment amb prou dades com per a intentar conèixer, a grans trets, com es va esdevenir el procés de romanització a les terres que actualment conformen la comarca del Montsià i les terres immediates del Pla de Vinaròs.

La transició del món ibèric a la romanització

A partir de l'ocupació romana a finals del segle III aC, i especialment de la repressió de Cató a inicis de la centúria següent, el poblament ibèric presentà una reestructuració (segurament forçada, almenys en part, pels nous ocupadors romans), mantenint-se alguns dels antics poblats, com el del Castell a Amposta (Noguera 2007, p. 356), sens dubte perquè la seva important posició estratègica podia servir als interessos estratègics de Roma com a punt d'entrada a la ruta fluvial de l'Ebre. Al mateix temps aparegueren, al llarg dels segles II i I aC, petits nuclis agrícoles a les àrees planes, com els de Pont de la Pedrera i Mas de Mussols (l'Aldea) (Noguera 2007, p. 358), al costat esquerre de l'Ebre i, per tant, actualment a la comarca del Baix Ebre. Malauradament, cap d'aquests jaciments no han estat excavats, però cal posar de relleu que aquesta proliferació de nuclis agrícoles dispersos en època romana és un fenomen general a tota la costa catalana, com es constata, per exemple, al Maresme (Olesti 1995). De l'economia d'aquests assentaments dispersos no en sabem gran cosa, però els hem de suposar dedicats al conreu de la tríade mediterrània (blat, vinya o olivera).

La situació administrativa: el *territorium* de Dertosa

Tota la zona del Montsià i del Pla de Vinaròs degué pertànyer, gairebé amb seguretat, al *territorium* de la ciutat de Dertosa, que degué ésser molt gran, com ho indica la referència del segle XII segons la qual el seu bisbat havia arribat, en temps antics, fins Almenara, al nord de Sagunt. Evidentment, les troballes epigràfiques fan pensar que part d'aquest territori havia pertangut,

en època romana, al municipi de *Saguntum* (Ferrer - Jàrraga 1999, p. 204), per la qual cosa possiblement *Dertosa* va fagocitar part del territori veí aprofitant la decadència de *Saguntum* al final de l'Antiguitat Tardana (Jàrraga 2008a). No podem saber si va passar el mateix amb alguna de les altres ciutats iler-cavones (de difícil localització) que esmenta en el segle II el geògraf alexandri Claudi Ptolomeu (*Adeba*, *Theana* o *Theava*, *Sigarra*, *Karchedon Palaia* –o *Carthago Vetus*, nom certament curiós– *Tiariulia* i *Biscargis*), però és probable. D'altra banda, el *territorium* de *Dertosa* deuria limitar al nord-est amb el de *Tarraco* al Coll de Balaguer, mentre que per l'interior és possible que abastés fins el Pas de l'Ase i el Matarranya (Miravall 2004, p. 20).

La xarxa viària

L'orografia del país condiciona, lògicament, el traçat de les vies de comunicació. Val a dir que aquest aspecte, pel que fa a l'època romana, no ha estat fins ara pràcticament tingut en compte pels diferents autors que s'han ocupat d'aquestes àrees, malgrat la gran importància que aquest aspecte té per a l'estudi de les formes d'hàbitat en l'Antiguitat.

L'anomenada via Augusta fou, sens dubte, l'element més important de la xarxa de comunicacions per terra d'època romana. Després de passar per un traçat no gaire clar, tot i que sabem que passava per l'Aldea per la troballa d'un miliari de l'època de Claudi (Mayer - Rodà 1985, pp. 707 i 732, fig. XIX), es dirigia cap al nucli urbà de *Dertosa*, on travessava l'Ebre i es dirigia vers el sud per l'interior, en un traçat que ha estudiat Francesc Esteve (2004). Segons aquest autor, seguia pel pla de la Galera i creuava el Sénia prop de Sant Joan del Pas (topònim ben significatiu) en direcció a Traiguera. Aquest autor documenta i publica un probable miliari anepígraf (Esteve 2004, pp. 25-26) trobat prop de Santa Bàrbara, al marge esquerre del barranc de Lledó. Aquest camí correspon probablement a la via romana principal (coneguda com via Augusta) per tenir el traçat més recte entre Tortosa i Traiguera, a partir de la qual està ben documentada, amb presència abundant de columnes mil·liàries entre aquesta població i la Poble Tornersa, ja prop de Castelló (Arasa 1992). És curiós posar de relleu que, com indica Garcia (2000), al pla de la Galera gairebé no es coneixen jaciments romans, tret de l'encara inèdit del Mas de l'Arion (Ulldecona).

Un altre brancal, des d'Amposta, sortiria vers els Freginals i la Foia d'Ulldecona; també el barranc de la Galera obre un camí vers Ulldecona (Garcia, 2000, p. 168). El primer dels dos, paral·lel a la via Augusta, podria haver estat considerat com un brancal d'aquesta darrera, en el cas que una columna monolítica que encara es conserva al costat del camí sigui un miliari, tot i que anepígraf, que incomprensiblement ha romàs pràcticament inèdit fins l'actualitat⁴. Fins i tot, per tant, és possible que (com apunta Garcia) el camí de la Foia d'Ulldecona correspongui al pas de la via Augusta, per la presència

⁴ Garcia (2000, p. 168) en fa una breu referència, sense il·lustrar-lo. Agraïm als srs. Josep Lluís Millan, regidor de cultura d'Ulldecona, i Ricard Fernández i Joaquim Virgili, haver-nos mostrat aquest possible miliari. Possiblement, després s'unia amb el camí que passava per Alcanar, després de passar aquest darrer per Peníscola.

d'aquest possible mil·liari, tot i que normalment se suposa que el camí principal era el que travessava el pla de la Galera. Potser ambdós corresponen al camí principal, que pot haver experimentat algun canvi en fases diferents.

Possiblement hi havia un camí paral·lel a la via Augusta però seguint el litoral, que passava per la vila de la Carrova i Amposta i per Alcanar, on s'ha suposat que les restes de l'antic pont dels Estretets siguin d'origen romà (Bayerri, 1948, p. 565). Aquest camí seguia les faldes del Montsià i entrava al terme d'Alcanar, coincidint amb el camí dels Bandolers; a partir del Mas de Rabassa passaria pel costat de les torres del Moro, del Calvo i del Marqués; després travessaria la partida del Mas d'en Serrà i el barranc de les Forques, seguint pel camí del Cementeri fins el nucli urbà d'Alcanar, des d'on seguia per les Martorelles fins el pont dels Estretets, on creuava el Sénia i seguia cap a Vinaròs (Anònim, sense data). Aquest camí deuria arribar fins Peníscola, des d'on deuria girar vers l'interior per evitar les estribacions de la serra d'Irta, unint-se en algun lloc al camí que procedia de la foia d'Ulldecona, però aquest traçat resta encara per estudiar. Precisament aquest camí passa just pel costat del jaciment romà del Cementeri, la qual cosa referma la probabilitat que correspongui a una via romana.

Per tant, sembla ser que hi hagué diversos camins paral·lels que menaven vers el sud, un pel litoral i els altres més a l'interior, entre aquest i la via Augusta. Això resta reflectit per la crònica medieval d'Al-Razi (conegut també com el "moro Rasis", en la qual s'indica que per a viatjar de Tortosa a València hi havia dos camins, el de Mastronia i el dels Fills de Darache, que era més curt que el primer. No estem en condicions d'identificar-los, però probablement el dels "fills de Darache" deu correspondre a l'anomenada via Augusta, ja que aquest és un camí més breu. Tanmateix, com hem vist, al Montsià hi passen tres camins paral·lels, la via Augusta pròpiament dita (que passava pel pla de la Galera), el camí de la Foia d'Ulldecona i el costaner que passava per Alcanar. En els dos primers s'han trobat possibles mil·liaris, la qual cosa dificulta molt plantejar jerarquies entre aquests camins, tot i que pel seu traçat el de la Galera ha de correspondre a la via esmentada pels Itineraris romans.

En resum, és molt poc el que sabem sobre la xarxa viària d'època romana a la zona, i insistim en com n'és d'important que és el seu bon coneixement per tal de poder comprendre millor les formes antigues d'ocupació del territori. Bàsicament, però, hem de retenir la importància del fet que a la zona estudiada se situa la intersecció del gran camí costaner mediterrani que fou la via Augusta amb els camins de penetració vers l'interior, tant per via terrestre (considerant les dificultats que imposa l'orografia) com fluvial.

D'altra banda, és evident que la millor artèria de comunicació d'aquesta zona era el propi riu Ebre que, com hem dit, era navegable fins a la zona de la Rioja, segons es desprèn del testimoni de Plini. També és interessant l'esment que fa Suetoni (*Vita Galbae*, 10, 4) a l'arribada d'una nau sense pilot procedent d'Alexandria al port de *Dertosa*, cosa que, més enllà del paper que l'esmentat

autor li volgué atorgar de presagi de l'adveniment a l'imperi de Galba, ens demostra l'existència d'un port marítim a la ciutat. En aquest sentit, el paper portuari de *Dertosa* fou cabdal, tant pel que fa a la importació de productes com a l'exportació, tant de les produccions vineres a les quals ens referirem com, a partir de l'època flàvia, del jaspi de la Cinta o "brocatello", que té una àmplia difusió, i que arriba a Roma i Ostia (Mayer – Rodà 1985: 708-709; Falcone -Lazzarini 1998; Genera – Álvarez – Galindo 2005). Testimoni d'això és la representació, en una inscripció, d'una nau marítima; així com, a les monedes d'*Ilercavonia Dertosa*, de dos vaixells a l'anvers i el revers, amb clares característiques marítima i fluvial, respectivament (Llorens – Aquilué 2001, pp. 35-53); fins i tot sembla ser que la ciutat comptà amb dos ports, un de marítim i un de fluvial (Járrega, *en premsa a*). Fins i tot sembla ser que hi hagué també un port o fondejador a la zona de l'actual Amposta, al costat de la desembocadura del riu (Villalbí 1999, p. 299) la qual cosa ens situa davant un interessant complex portuari pràcticament desconegut, i que sens dubte tingué gran importància per a l'economia de la zona.

El poblament rural: tipologia i evolució . La producció vinera

No tenim cap constància de l'establiment a la zona que estudiem d'assentaments rurals de tipologia itàlica fins el període imperial, encara que sí que hi ha alguns exemplars primerencs a altres àrees de la costa catalana (Járrega 2000b). Tanmateix, ni de la pròpia ciutat de *Dertosa* sabem quan es va produir la seva municipalització, tot i que és probable que fos en època de Cèsar (Pons 1994, pp. 71 i 151; Járrega 2000a) en agraïment als ilercavons per haver-lo recolzat durant la guerra civil contra els pompeians; en qualsevol cas, la numismàtica ens permet assegurar que ja ho era cap a finals de l'imperi d'August (Llorens – Aquilué 2001, pp. 84-85 i 89). En consonància, la romanització del camp pren com a punt de partida aquesta època, tal i com passa també arreu a Catalunya, i pel que fa a la implantació del model de les *villae* sembla que fou un procés progressiu que es va anar afermant al llarg del segle I dC.

Un dels signes més inequívocs de la implantació en l'àmbit rural dels models econòmics d'origen itàlic és la producció d'àmfores vineres, que són el senyal més evident de la producció i importació del vi a l'època. A les terres de l'Ebre s'han localitzat tres centres terrissers: l'Aumedina (Tivissa, Ribera d'Ebre), el conegut de més antic (Nolla – Padró – Sanmartí 1980; Tchernia 1979; Revilla 1993), el Mas del Catxorro (Benifallet, Baix Ebre) (Izquierdo 1993) i el Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat, Baix Maestrat) (Borràs 1987 88; Borràs – Selma 1989; Fernández Izquierdo 1995), aquest darrer al País Valencià, però gairebé amb seguretat pertanyent (com el Mas del Catxorro) al *territorium* de *Dertosa*. Aquests tallers corresponen a una producció d'àmfores vineres datades clarament en època d'August, com ho indica el fet que s'hi fabricaven àmfores de les formes Oberaden 74 (típicament augustiana), Pascual 1, Dressel 7-11 i Dressel 2-4.

Aquesta producció d'àmfores ens documenta arqueològicament uns vins que no són esmentats per cap font antiga, a diferència dels de *Tarraco*, els laietans

o els de *Saguntum*. Creiem que, tenint en compte la ubicació d'aquests tallers d'àmfores, podem deduir l'existència d'un vi ilercavó que fou exportat a la Gàl·lia i a Itàlia entre l'època d'August i, almenys, mitjans del segle I dC, com hom pot deduir de la distribució dels segells SEX. DOMITI i TIBISI, procedents del taller de Tivissa (Revilla, 1993)⁵. Al Mas d'Aragó s'ha documentat un segell que deu correspondre segurament a uns *tria nomina* o a un *praenomen* i un *nomen*, difícils d'identificar: LEVHERO (en alguns casos HERO), i que no s'ha documentat de moment enlloc més.

A la vil·la de la Carrova s'ha documentat parcialment l'existència d'un magatzem de *dolia*, que deu correspondre a la fase altimperial de l'assentament (Garcia et alii 2004-2005, p. 242). També s'han trobat fragments de *dolia* al jaciment de Mas de l'Antic (Camarles), a la riba esquerra de l'Ebre; sabem que es fabricaven a l'Aumedina (Tivissa) i Mas del Catxorro (Benifallet). La presència de *dolia* a Barrugat en un període tardà (probablement segle V) constitueix un indici d'una certa continuïtat dels models de producció. Tanmateix, no podem associar automàticament la presència de *dolia* a la producció vinera; d'altra banda, el fet que pràcticament no hi hagi contextos excavats dificulta atribuir cronològicament aquests elements.

El mateix problema el presenta la troballa de contrapesos de premsa, que s'han documentat en alguns jaciments, com el del Mas de l'Antic (Camarles), al Baix Ebre (Revilla 2003, p. 150).

Només hi ha un petit nombre d'assentaments romans que han estat objecte d'excavacions arqueològiques a les terres de l'Ebre, i cal tenir en compte que totes elles han incidit només parcialment en aquests, sense que comptem amb cap planta ni cap seqüència estratigràfica completa. Això dificulta enormement la interpretació dels jaciments, ja que la simple troballa en superfície de materials arqueològics d'època romana no ens permet determinar la funció de l'antic assentament. Per tant, no podem pensar automàticament que tots ells eren *villae*, i per a la identificació d'aquestes ens hem de basar tant en l'aparent extensió del jaciment com (i especialment) en la presència d'elements constructius funcionals (carreus, dipòsits, magatzems de *dolia*, elements de premses i molins), però també d'aquells que palesin el mínim luxe que se suposa que ha de tenir la part urbana que suposadament tota vil·la ha de tenir: *balnea* i elements com peristils columnats o bé (el més habitual, quan es tracta de troballes casuals o en superfície), rajols d'hipocausts, aplacats de marbre, fragments de pintures parietals, tesselles de mosaics o fragments d'estàtues.

Si apliquem aquests esquemes, el resultat és que a la comarca del Montsià només podríem considerar com a vil·les els jaciments de la Carrova i el Molinàs (Amposta), el Mas de Sant Pau (Masdenverge), així com potser Mianes (Santa Bàrbara) (Revilla 2003, pp 135-136; Noguera 2007, p. 389; Villalbí 1999, p. 298). N'hi ha alguns que per les seves característiques són dubtosos (encara

⁵ 5 Tanmateix, el segell SEX. DOMITI es documenta també al taller de la Canaleta (Vila-seca) al Tarragonès (vegeu Jàrrrega 2009, amb bibliografia anterior).

que hagin estat qualificats com a vil·les), com la Torreta (Ulldecona), el Cementeri (Alcanar), dels quals ens hem ocupat en aquest estudi, així com altres jaciments de la comarca, concretament els Castells, el Carrascal i el Vilar de Santa Maria o *Fabarium* (els tres al terme municipal de Mas de Mas de Barberans) (Carta Arqueològica, 1989), i les Senioles (la Sénia) (Garcia 2000, pp. 151-155; Garcia *et alii* 2004-2005, p. 234; Villalbí 2005). També cal tenir en compte la troballa d'un jaciment inèdit, el Mas de l'Arion (probable corrupció de "Mas d'Hilarión"), al terme municipal d'Ulldecona, on s'han trobat recentment en superfície algunes ceràmiques d'època altimperial⁶.

Cal posar en relació amb aquesta àrea la comarca del Baix Maestrat, almenys la plana de Vinaròs i Benicarló, on es coneixen molt pocs assentaments; tanmateix, podem considerar vil·les la Closa (Vinaròs) i Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat) (Oliver 1987, p. 98; Borràs 1987 88; Borràs – Selma 1989; Arasa 1997, p. 1149). Diferents troballes subaquàtiques de la zona de Vinaròs, així com el fondejador de les Pedres de la Barbada (Benicarló), amb una bona col·lecció d'àmfores datades entre els segles II aC. i VI dC. (Fernández Izquierdo 1980, pp. 137-151; Arasa 1997, p. 1149), permeten documentar l'existència dels punts d'intercanvi dels quals es deurién servir les vil·les d'aquella zona, per a les seves activitats comercials.

Tant Revilla (2003, p. 141) com Noguera (2007, p. 389) han posat de relleu l'abundància d'establiments menors, probablement subordinats a les vil·les: es detecten perquè hi ha menys materials en superfície que a les vil·les, i presenten un radi de dispersió menor. Establiments subordinats podrien ser els jaciments de Lligallo de les Veles (l'Aldea), al Baix Ebre; i Mianes (Santa Bàrbara), al Montsià.

El poblament romà es concentrà especialment a la zona riberenca de l'Ebre, l'àrea de Tortosa, la cubeta de Móra i el pla de Vinebre. Hi ha també una certa presència a la falda de la serra de Godall que mira al pla (jaciments de la zona de Mas de Barberans i Godall). L'àrea amb una major concentració és la més propera a l'antiga desembocadura de l'Ebre, a la zona d'Amposta; això podria deure's a una major intensitat de la recerca, però creiem que també a la importància que tingué l'encreuament de la gran via de comunicació terrestre (la via Augusta) amb el camí de penetració natural vers l'interior que constitueix l'Ebre. En canvi, es detecta molt poc poblament a altres àrees, i destaca la presència de zones buides a la plana de la Galera (Garcia 2000, p. 170), el Baix Maestrat i la Terra Alta.

A diferència del que succeeix a les comarques veïnes de la Ribera d'Ebre i del Baix Ebre, malauradament al Montsià no s'ha trobat cap inscripció romana que ens pugui posar sobre la pista del nom dels propietaris de les vil·les d'aquesta zona.

⁶ Agraïm als srs. Josep Lluís Millan, regidor de cultura d'Ulldecona, i Ricard Fernàndez i Joaquim Virgili, les seves indicacions sobre aquest jaciment arqueològic.

La vil·la de la Carrova és pràcticament l'única que ha estat excavada al Montsià que ens hagi permès restituir mínimament una planta i una seqüència estratigràfica, i aquests treballs són força recents, tot i que s'hi ha efectuat troballes des de fa temps, com una necròpolis, en la qual es varen trobar alguns elements ceràmics dipositats com a elements rituals, format per àmfores, gerres, llànties i vasets (Esteve 1999, pp. 251-296; Villalbí 1999; Jàrrega 1997). Aquests materials ens proporcionen una cronologia de la primera meitat del segle III (àmfores Dressel 2-4 tardanes, àmfora ebusitana, llànties de disc de la forma Dressel 20, vasets de ceràmica africana de cuina de la forma Hayes 200 i altres de possible imitació local d'aquesta darrera, similar a la ceràmica de parets fines, amb la qual han estat confoses).

Les excavacions de la vil·la de la Carrova (Vilaseca 2000; Garcia *et alii*, 2004-2005), han permès documentar unes estructures molt malmeses; tanmateix, es va poder constatar una planta regular, tot i que no es pot identificar la finalitat dels àmbits documentats, a causa de l'alt estat d'arrasament que presentava el jaciment. Es va constatar l'existència de dos edificis diferents, un fet amb carreus regulars units sense morter (potser més antic) i un altre de pedres més irregulars lligades amb morter. Hi ha una manca gairebé total d'estratigrafies, per la causa abans indicada, havent-se pogut tan sols documentar una seqüència estratigràfica en una habitació. Els materials documentats donen testimoni de l'existència en aquest indret d'habitat ibèric dispers. Com en els casos de Barrugat, Casa Blanca i Mas del Catxorro, no comptem amb dades que ens permetin documentar el moment precís de la fundació de la vil·la. Es va documentar la presència de dipòsits, així com un paviment d'un magatzem de dolia, indicis de l'emplaçament de la pars rustica de la vil·la; encara que desconexim la cronologia d'aquestes estructures ni la seva funció concreta (vi, oli?) podem associar-les a l'època altimperial. Tot això fou amortitzat vers el segle IV per la construcció d'un nou edifici, que roman pràcticament desconegut a causa de l'alt grau d'arrasament que presenta el jaciment, cosa que ha estat la causa que només s'hagi documentat l'amortització de la fase anterior i parcialment en alguns punts els fonaments dels nous murs.

L Antiguitat tardana

Les escadusseres dades amb què comptem no permeten valorar adequadament el possible impacte de la crisi del segle III, per la qual cosa l'únic que es pot fer per ara és contrastar el nombre d'assentaments de l'Alt Imperi i els que resten durant l'Antiguitat Tardana, encara que el mètode (basat gairebé sempre en els materials superficials) és poc concloent. Sembla que es constata una davallada i una pervivència més o menys equiparables (amb una lleugera preeminència de la primera), així com una concentració de la propietat força relativa. Els jaciments en els quals es detecta continuïtat són, al Montsià, Mianes II (Santa Bàrbara) i la Carrova (Amposta), així com la Closa (Vinaròs), el Puig de la Nau i la Tossa Alta (Benicarló), el Poaig (Peníscola), Mas d'Aragó i la Corolla (Cervera del Maestrat), al Baix Maestrat (País Valencià) (Borràs 1987: 88; Borràs – Selma 1989; Fernández Izquierdo 1995; Oliver 1987, p. 98; Arasa 1997, pp. 1149-1150). A aquests podem afegir el jaciment de les Senioles.

Dels jaciments excavats a les terres de l'Ebre, els de Casa Blanca i Barrugat (Tortosa) i la Carrova (Amposta) permeten documentar importants remodelacions efectuades en època tardoantiga. En el cas de la Carrova, es concreten en l'abandonament de l'edifici anterior i la construcció d'un de nou (malauradament arrasat) vers mitjans del segle IV. La continuïtat posterior d'aquest i altres jaciments no és fàcil de determinar per manca de dades, però el jaciment submarí de les Pedres de la Barbada (Benicarló) mostra la continuïtat del fondejador localitzat a aquella zona fins almenys el segle VI (Arasa 1997, p. 1149), per la qual cosa podem pensar que els principals hàbitats rurals de la zona degueren tenir una pervivència fins aquests moments.

Al Baix Maestrat, concretament al Pla de Vinaròs, es constaten (com també a la Terra Alta) reocupacions d'antics nuclis ibèrics, concretament als jaciments del Puig de la Nau i la Tossa Alta (Benicarló), el Poaig (Peníscola) i la Corolla (Cervera del Maestrat) (Arasa 1997, pp. 1149-1150). Aquestes reocupacions, a jutjar pels materials ceràmics i numismàtics, es poden datar vers un segle IV molt avançat o (més probablement) inicis del segle V, perdurant almenys fins finals d'aquest darrer segle. Això ens permet documentar un model poblacional que es constata a la Terra Alta i a la zona septentrional del País Valencià, les causes històriques del qual es deuen relacionar amb els convulsos anys que marquen la fi de l'Imperi romà a les nostres terres, tot i que resten per analitzar amb cura.

Conclusions

- El relleu abrupte de les terres ebrenques ha condicionat sempre l'ocupació del territori. Les majors concentracions humanes es donen a les ribes de l'Ebre, particularment a la foia de Móra i al Pla de Vinebre, així com a la zona propera a Tortosa i prop de l'antiga desembocadura del riu, a l'àrea d'Amposta. En contrast, hi ha àrees poc poblades, com l'interior de la Terra Alta o el pla de la Galera.
- Les comunicacions terrestres vénen condicionades per l'accidentada topografia. No obstant, cal destacar el fet que en aquesta zona se situa la intersecció de la via Augusta amb els camins de penetració vers l'interior, tant per via terrestre com fluvial. En aquest sentit, cal tenir en compte el gran paper que com a via de comunicació fluvial va tenir el riu Ebre en l'Antiguitat, com atesten tant les fonts escrites com les troballes arqueològiques.
- A la comarca del Montsià s'ha pogut documentar un seguit de camins romans, dels quals el més important seria el que passava pel pla de la Galera (que correspon a la via que hom anomena via Augusta), així com el que creuava la foia d'Ulldecona; en ambdós s'han trobat probables pedres mil·liàries, cosa que posa de relleu la importància d'aquests camins. Cal destacar també un camí costaner, molt probablement d'origen antic, que passa precisament per Alcanar.
- Cal tenir en compte la problemàtica que representa el coneixement dels territoris de les ciutats, en el marc dels quals s'ha d'entendre i articular el

poblament rural. En aquest sentit, encara que gran part de l'àrea aquí estudiada deuria correspondre al *territorium* de *Dertosa* (amb seguretat en el cas de les actuals comarques del Baix Ebre i el Montsià) no podem assegurar que les terres de l'interior no poguessin pertànyer a algun altre *municipium*, com podrien ser *Bisgargis* o *Thiar lulia*.

- El període iberoromà es caracteritza per la desestructuració de l'anterior *statu quo*, com demostra la destrucció de l'important poblat del Castellet de Banyoles a finals del segle III o II aC. Es produí una important reestructuració del poblament al llarg del segle II i durant el I a. de J.C., mantenint-se alguns dels antics poblats i creant-se petits nuclis agrícoles a les àrees planes, fenomen constatat arreu de la costa catalana. Aparegueren també alguns assentaments situats en elevacions estratègiques, amb una cultura material molt romanitzada. No hi ha cap constància en aquesta àrea de la implantació de *villae* fins l'època imperial.

- Un element important de la implantació de l'ocupació plenament romanitzada del territori fou el conreu i comercialització del vi ilercavó, constatat en els centres terrissers de l'Aumedina, el Mas del Catxorro i el Mas d'Aragó, que corresponen una producció d'àmfores vineres d'època d'August, amb la producció d'àmfores de les formes Oberaden 74, Pascual 1, Dressel 7-11 i Dressel 2-4. Almenys el vi envasat en el taller de l'Aumedina va tenir una àmplia distribució a la Gàl·lia i a Itàlia durant la primera meitat del segle I. Els segells que esmenten *Sextus Domitius* i *Caius Mussidius Nepos* fan pensar que una sèrie de magnats itàlics aprofitaren la crisi posterior a les guerres civils per tal de fer-se amb capitals a les províncies, i potser fins i tot amb la propietat de les terres. Tanmateix, creiem que aquesta darrera situació, si es produí, canvià ben aviat, en passar els fundi a mans de gentes residents al país.

- D'uns vuitanta assentaments localitzats a les terres de l'Ebre, només de vint-i-cinc o trenta podem pensar que fossin *villae*, per la presència d'elements constructius funcionals o de luxe que presentin prou l'entitat; en el cas del Montsià, podem esmentar amb seguretat només la vil·la de la Carrova, tot i que molt probablement les del Cementeri i la Torreta també ho foren. Aquestes vil·les, encara que en algun cas podrien haver tendit al latifundi, en general es pot considerar que eren propietats mitjanes. Els altres establiments probablement serien assentaments menors subordinats a les vil·les. La majoria dels assentaments es concentraren a les ribes de l'Ebre (especialment a la zona propera a la desembocadura i a l'àrea de Tortosa, la cubeta de Móra i el pla de Vinebre).

- L'escàs abast de les excavacions o el mal estat de conservació dels jaciments no permet conèixer una planta mínimament completa de cap vil·la de la zona. No obstant això, es constata la presència d'elements importants, com els magatzems de *dolia* (de la vil·la de la Carrova). En tot cas, aquestes restes documenten la plena implantació del sistema de la vil·la a les terres de l'Ebre, des d'època d'August o (més probablement) durant els períodes julioclaudi i flaví.

- Pel que fa a la tradició de l'Alt Imperi a l'Antiguitat Tardana, es constata a les Terres de l'Ebre una apreciable pervivència dels assentaments, de poc menys del 40 per cent del total. Tanmateix, això indica una concentració de la propietat, procés que desconexim com es va produir. Sembla ser que tant els jaciments del Cementeri (Alcanar) com de la Torreta (Ulldecona) que aquí hem estudiat deuen arribar a aquesta època, així com el de les Senioles (la Sénia), malgrat que els materials són molt escadussers.

- Per tant, malgrat les dificultats topogràfiques, podem concloure que l'*Hiberus* fou sens dubte el principal motor econòmic que permeté la implantació del sistema romà d'explotació del camp, amb l'aparició d'una xarxa de *villae* i el desenvolupament d'un important sistema d'intercanvi, que començà amb l'exportació del vi il·lencavó a inicis de l'Imperi i acabà amb la important comercialització a les nostres terres de productes africans fins ple període visigòtic, moment en que es produeix el canvi poblacional i la desaparició del sistema de la vil·la romana, procés que encara coneixem tant malament.

Bibliografia

ANÒNIM, sense data: <http://www.alcanar.com/info/poble.htm> (pàgina web).

ARASA, F. (1992): «Els mil·lars del País Valencià», *Fonaments*, 8, Barcelona, 232-269.

ARASA, F. (1997): «Les comarques septentrionals del litoral valencià entre els segles IV i VI», *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol/2. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVII, Girona, 1145-1159.

ARBELOA, J. V. (1997): «Límits arqueològics a la configuració del delta de l'Ebre a l'antiguitat», *Nous Col·loquis*, I, Tortosa, 9-28.

ARBELOA, J. V. (1999): *Ciutat de Dertosa. Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, 83-84.

BAYERRI, E. (1948): *Historia de Tortosa y su comarca*, vol. V. Tortosa.

BORRÀS, C. (1987-88): «Avance de las excavaciones en la villa romana del Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat)», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 13, Castelló, 379-397.

BORRÀS, C.- SELMA, S. (1989): «El centro de producción cerámico de Mas d'Aragó. Un complejo industrial alfarero ibero-romano», *Actas del XIX Congreso Nacional de Arqueología*, 672, Saragossa.

CARBONELL, M. - IZQUIERDO, P. (1989-90): «El tram de Via Augusta del Perelló (Baix Ebre)», *Tribuna d'Arqueologia 1989-90*, Barcelona, 125-134.

CARTA ARQUEOLÒGICA (1989): *Montsià. Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, Servei d'Arqueologia*.

CARTES, A. - GILISBARS, T. (2009): «Estudi de les restes ceràmiques del Mas de Sant Pau (Masdenverge, Montsià, Catalunya)», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 27, Castelló, 207-216.

DILOLI, J. (1995): «Anàlisi del poblament en època ibèrica del curs inferior de l'Ebre (Baix Ebre-Montsià)», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5, Lleida, 99-124.

DILOLI, J. (1997): «El poblament protohistòric al curs inferior de l'Ebre: l'època ibèrica», *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània. Actes de les Primeres Jornades d'Estudi de la cultura fluvial Pirineu - Mediterrània. Tortosa, 4 a 6 de novembre de 1994*, Calaceit, 81-91, Col·lecció "Terres de l'Ebre", 5.

ESTEVE, F. (1999): *Recerques arqueològiques de la ribera baixa de l'Ebre (II). Protohistòria i Antiguitat Tardana*. Amposta.

ESTEVE, F. (2004): *La via romana de Dertosa i Saguntum*. Castellón.

FALCONE, R. - LAZZARINI, L. (1998): «Note storico-scientifiche sul brocatello di Spagna», a PENSABENE, P. (ed.), *Marmi antichi II. Cave e tecnica di lavorazione, provenienze e distribuzioni*. Studi miscellanei, 31, Roma, 87-109.

FERNÁNDEZ IZQUIERDO, A. (1980): «Estudio de los restos arqueológicos submarinos en las costas de Castellón», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 7, Castelló, 135-195.

FERNÁNDEZ IZQUIERDO, A. (1995): «Una producción de ánforas de base plana en los hornos romanos del Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat, Castellón)», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 16, Castelló, 211-219.

FERRER, J.J. - JÀRREGA, R. (1999): «La romanización y los cambios socio-culturales», *La provincia de Castellón*, Castelló, 200-210.

GARCIA, D. (2000): «Noves aportacions al procés de romanització del curs baix de l'Ebre; la comarca del Montsià», *Empúries*, 52, Barcelona, 137-172.

GARCIA, D. (2004): «El plantejament urbanístic i defensiu del poblat de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià) durant la primera edat de ferro», *Revista Arqueològica de Ponent*, 14, Lleida, 179-200.

GARCIA, D. et alii (2004-2005) (GARCIA, D; GONZÁLEZ, M.A.; MORENO, I.; REVILLA, V.; ROS, A.; VILLABÍ, M.M.): «La vil·la de La Carrova (Amposta, Montsià, Catalunya) i el poblament d'època romana a les terres de l'Ebre», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, Castelló, 227-270.

GARCIA, D. - GRACIA, F. (2000): «Un exemple de revisió de les Cartes Arqueològiques de cara al seu ús posterior per a estudis d'evolució del poblament: la comarca del Montsià en època ibèrica», a MARTÍN, A. - PLANA, R. (dir.), *Territori polític i territori rural durant l'Edat del Ferro a la Mediterrània occidental*, Girona, 273-282.

GARCIA, D. - GRACIA, F. (2001): «El jaciment pre-ibèric de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Campanyes d'excavació 1997-2001», *Ilercavònia*, 3, *Actes de les 1eres. Jornades d'Arqueologia Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació*, Tivissa, 37-50.

GARCIA, D. - GRACIA, F. - MORENO, I. (2005): «L'assentament de la primera edat del ferro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Balanç de les campanyes d'excavació realitzades entre els anys 1997 i 2003, Món ibèric als Països Catalans», *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, Puigcerdà, 117-139.

GARCIA, D. - GRACIA, F. - MUNILLA, G. (1998): «Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Tarragona). Un asentamiento de transición entre los siglos VII y VI en el area de la desembocadura del Ebro. Primeros Resultados», *Revista de Estudios Ibéricos*, 3, Madrid, 223-244.

GENERA, M. (1992): *L'Ebre final: del paleolític al món romà*, Centre d'Estudis Dertosencs, 37, Tortosa.

GENERA, M. - ÁLVAREZ, A. - GALINDO, J. (2005): «La explotación de Jaspe en época antigua en la ciudad de Dertosa», a PUCHE, O. - AYARZAGÜENA, M. (eds.), *Minería y metalurgia históricas en el Sudoeste europeo*, Madrid, 257-266.

GENERA, M. - JÁRREGA, R. (2009): *Aproximació a la Dertosa romana. Resultats de les investigacions arqueològiques al solar de la Costa dels Capellans*, núm. 5. Tortosa (el Baix Ebre). Reus.

GORGES, J.G. (1979): *Les villes hispano romaines. Inventaire et problématique archéologiques*. Burdeos.

GRACIA, F. - GARCIA, D. (1999): «La primera fase del poblamiento protohistórico en el área sur de la desembocadura del Ebro. El poblado fortificado de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar). Campañas 1997-1998», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, Lleida, 131-155.

GRACIA, F. - MUNILLA, G. (1993): «Estructuración cronocupacional del poblamiento ibérico en las comarcas del Ebro», *Laietània*, 8, Mataró, 207-256.

GRACIA, F. - MUNILLA, G. (1999): *La Moleta del Remei*, Barcelona.

GRACIA, F. - MUNILLA, G. - GARCIA, D. (1994-96): «El período ibérico en la comarca del Montsià. Poblamiento y organización del territorio», *Actes de la Taula Rodona sobre models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 a.n.e a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre*, Gala, 3-5, 1994-1996, Sant Feliu de Codines, 363-386.

GRACIA, F. - MUNILLA, G. - PALLARÈS, R. (1990): «Estructuración del poblamiento ibérico en la comarca del Montsià», *Actes del I Congrés d'Història d'Alcanar*, Alcanar, 39-53.

GRACIA, F. - PALLARÈS, R. - MUNILLA, G. (1988): *La Moleta del Remei, Alcanar - Montsià: campanya 1985-1986*, Tarragona.

IZQUIERDO, P. (1988-89): «Un tram de Via Augusta al Perelló i una proposta de dinamització», *Butlletí Arqueològic*, època V, núms. 10-11, Tarragona, 169-191.

IZQUIERDO, P. (1990): «Liaisons entre navigation maritime et fluviale en Tarraconaise. Les exemples de Les Sorres et Dertosa», *Le commerce maritime romain en Méditerranée Occidentale*, Barcelona, 1988, 189-199. Louvain-la-Neuve.

IZQUIERDO, P. (1993): «Un nou centre productor d'àmfores a la vall de l'Ebre: el Mas del Catxorro de Benifallet», *Homenatge a Miquel Tarradell*, 753-765. Barcelona.

JÁRREGA, R. (1993): «El mosaico policromo con decoración geométrica de círculos intersecantes de la villa romana de Barrugat (Bítem, Tarragona)», *Archivo Español de Arqueología*, 66, Madrid, 275-284.

JÁRREGA, R. (1997): «Àmfores tardo-romanes de procedència ebusitana a la costa oriental d'Hispania. Les troballes de la Carrova (Amposta, Montsià)», *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol/2. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXVII*, Girona, 911-919.

JÁRREGA, R. (2000a): «La intervenció política de Juli Cèsar a les comarques de l'Ebre», *XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Morella*, vol. I, Castelló, 69-80.

JÁRREGA, R. (2000b): «El poblament rural i l'origen de les *villae* al Nord Est d'*Hispania* durant l'època romana republicana (segles II I a. de J.C.)», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21, Castelló, 271-301.

JÁRREGA, R. (2000c): *El Alto Palancia en la época romana*. Diputació de Castelló.

JÁRREGA, R. (2006): «La problemàtica històrica i arqueològica de Dertosa: estat actual dels coneixements i hipòtesi de treball», *Butlletí Arqueològic*, època V, 28, Tarragona, 137-197.

JÁRREGA, R. (2008a): «La crisi del segle III a l'àrea compresa entre *Tarraco* i *Saguntum*. Aproximació a partir de les dades arqueològiques», *The countryside at the 3rd century. From Septimius Severus to the Tetrarchy. Studies on the rural world in the Roman period*, 3, Girona – Banyoles, 105-139.

JÁRREGA, R. (2008b): «El poblament rural romà i les *villae* al curs inferior de l'Ebre», *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense*, vol. 1, 183-204. Monografies 10, Museu d'Arqueologia de Catalunya. Barcelona.

JÁRREGA, R. (2009): «La producció vinícola i els tallers d'àmfores a l'*ager Tarraconensis* i l'*ager Dertosanus*», *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del simposium*, sèrie "Documenta", 7, Tarragona, 99-123.

LLORENS, M. - AQUILUÉ, X. (2001): *Ilercavonia Dertosa i les seves encunyacions monetàries*. Barcelona.

MAYER, M. - RODÀ, I. (1985): «Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa», *XVII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 701-737.

MAYER, M. - RODÀ, I. (1986): «L'epigrafia romana a Catalunya, estat de la qüestió: darreres novetats», *Fonaments*, 5, Barcelona, 167-172.

MIRAVALL, R. (2004): *Tortosa. La ciutat pas a pas*. Tortosa.

MUNILLA, G. - CAMPILLO, D. - MERCADAL, O. - GRACIA, F. (1988): «Enterramientos infantiles en el poblado ibérico de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià)», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 14, Castelló, 133-160.

NOGUERA, J. (2007): *L'Ebre ilercavó. Gènesi i evolució de l'estructura del poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre*. Universitat de Barcelona. Tesi Doctoral en xarxa: www.tdcat.cbuc.es.

NOGUERA, J. en premsa: «Los campamentos romanos en el curso inferior del río Ebro durante la Segunda Guerra Púnica», *20th International Congress of Roman frontier Studies*, León 2006.

NOLLA, J.M. - PADRÓ, J. - SANMARTÍ, E. (1980): «Exploració preliminar del forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre)», *Cypsela*, III, Girona, 193-218.

OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en época republicana (s. III I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Mataró.

OLIVER, A. (1987): «Los yacimientos arqueológicos de Vinaròs», *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, 96-125.

OLIVER, A. (1992): «La red viaria y su relación con lugares culturales en el Baix Maestrat», *Centro de Estudios del Maestrazgo*, butlletí núm. 40. Benicarló.

OLIVER, A. (1994): *El poblado ibérico del Puig de la Misericòrdia de Vinaròs*. Vinaròs.

OLIVER, A. (1996): *Poblamiento y territorio protohistóricos en el llano litoral del Baix Maestrat (Castellón)*. Castelló.

PALLARÈS, R. ; GRACIA, F. ; MIRÓ, J. (1987 1988): «Una aportación al conocimiento de la producción anfórica romana en Tarragona. El horno de l'Aumedina, Tivissa (Ribera d'Ebre)», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 13, Castelló, 275-290.

PALLARÈS, R.; GRACIA, F.; MUNILLA, G. (1996): «El desarrollo del comercio del vino en el curso inferior del Ebro entre los siglos IV a. C. y III d. C.», *I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, 17-31. Badalona.

PALLARÈS, R.; MUNILLA, G.; GRACIA, F. (1986): «Modelo de reconstrucción del hábitat nº 1 del poblado ibérico de La Moleta del Remei», *Arqueología Espacial*, 9, Terol, 271-284.

PONS, J. (1994): *Territori i societat romana a Catalunya*, ed. 62, Barcelona.

REVILLA, V. (1992-93): «Poblamiento y economía en el Bajo Ebro en época romana: bases para un modelo de paisaje rural», *Lucentum*, XI-XIII, Alacant, 145-163.

REVILLA, V. (1993): *Producción cerámica y economía rural en el Bajo Ebro en época romana. El alfar de l'Aumedina, Tivissa (Tarragona)*. Col·lecció Instrumenta vol. 1. Barcelona.

REVILLA, V. (1998): «La villa de Casa Blanca (Tortosa, Tarragona): evolución y arquitectura de un asentamiento rural de los siglos I al V d.C.», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 19, Castelló, 395-416.

REVILLA, V. (2000): «Romanització i poblament rural en el curs inferior de l'Ebre», *Il·lencavònia*, 1, Móra d'Ebre, 53-71.

REVILLA, V. (2003): *Economia i poblament romà al curs inferior de l'Ebre. La villa de Casa Blanca (Tortosa)*. Tarragona.

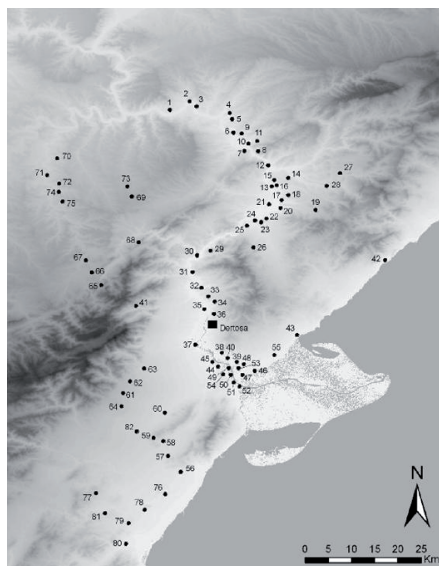
TCHERNIA, A. (1979): «L'atelier d'amphores de Tivissa et la marque "Sex. Domiti"», *Mélanges offerts à Jacques Heurgon*, 973 979. Roma.

VILASECA, A. (2000): «Intervenció arqueològica al jaciment romà de la Carrova, (Amposta, Montsià)», *Nous col·loquis*, IV, Tortosa, 33-43.

VILLALBÍ, M. M. (1999): «Notes comentades al capítol de La Carrova», a ESTEVE, F. 1999: *Recerques arqueològiques de la ribera baixa de l'Ebre (II). Protohistòria i Antiguitat Tardana*, 297-304. Amposta.

VILLALBÍ, M.M. (2005): «Informe arqueològic sobre la partida de les Senioles (la Sénia - Montsià)» (inèdit).

VILLALBÍ, M.M.; FORCADELL, A.; ARTIGUES, P., LL. (1994): «El Castell d'Amposta. Nota preliminar», *Quaderns d'Història Tarraconense*, XIII, Tarragona, 185-198.

1. Jaciments d'època romana al curs inferior de l'Ebre (mapa de base elaborat per Héctor Orengo).

Ribera d'Ebre:

- 1 - Senals (Riba-roja)
- 2 - Vall de Porcs (Riba-roja)
- 3 - Paladell (Riba-roja)
- 4 - Castell (Flix)
- 5 - Els Castellons (Flix)
- 6 - Els Castellons (Ascó)
- 7 - El Forn Teuler (Ascó)
- 8 - Asclines (Ascó)
- 9 - Racó de les Rates Penades (Vinebre)
- 10 - Les Sebigues - la Fontjoana (Vinebre)
- 11 - La Font de n'Horta (la Torre de l'Espanyol)
- 12 - Garcia (nucli urbà)
- 13 - El Calvari (Móra d'Ebre)
- 14 - Les Planes (Móra la Nova)
- 15 - Les Cases Barates (Móra la Nova)
- 16 - Mas de Giralt (Móra la Nova)
- 17 - Mas de Molló 2 (Móra la Nova)
- 18 - El Barranc Fondo (Tivissa)
- 19 - L'Aumedina (Tivissa)
- 20 - Mas de Tramontà (Tivissa)
- 21 - Els Emporetells (Benissanet)
- 22 - Les Deveses (Ginestar)
- 23 - Les Pedres - Sant Vicenç (Ginestar)
- 24 - Les Pedres (Ginestar)
- 25 - Viens (Miravet)
- 26 - Corriol de Corb (Rasquera)

Priorat:

- 27 - Can Montagut (Marçà)
- 28 - Mas de Pou (Capçanes)

Baix Ebre:

- 29 - Mas del Catxorro (Benifallet)
- 30 - Lligallo de Lixem (Benifallet)
- 31 - Mas de Xalamera (Benifallet)
- 32 - Can Teixidó - Can Cinto (Tivenys)
- 33 - Barrugat (Bitem - Tortosa)
- 34 - Barri de Santa Rosa (Bitem - Tortosa)

- 46 - Ermita de l'Aldea (l'Aldea)
- 47 - Mas de la Palma (l'Aldea)
- 48 - Finca del Sr. Ramon - lo Rellotger (l'Aldea)
- 55 - Mas de l'Àntic (Camarles)
- 35 - Casa Blanca (Jesús - Tortosa)
- 36 - Barranc del Torrent (Tortosa)
- 37 - Pla de les Sitges (Tortosa)
- 38 - Mas Despacs (Tortosa)
- 39 - Mas Lafont (Tortosa)
- 40 - Camp-redó / Font de Quinto (Tortosa)
- 41 - Sèrdans (Alfara de Carles)
- 42 - Les Tres Cales (l'Ametlla de Mar)
- 43 - L'Ampolla (nucli urbà)

Montsià:

- 44 - Mianes I (Santa Bàrbara)
- 45 - Mianes II (Santa Bàrbara)
- 49 - La Carrova (Amposta)
- 50 - Molló de la Torre (Amposta)
- 51 - Pla d'Empúries (Amposta)
- 52 - Amposta (nucli urbà)
- 53 - La Pedrera (Amposta)
- 54 - Mas de Sant Pau (Masdenverge)
- 56 - Cementiri (Alcanar)
- 57 - La Torreta (Ulldecona)
- 58 - Mas de la Torre (Ulldecona)
- 59 - Cova de les Bruixes (Ulldecona)
- 60 - Vilallarga (Godall)
- 61 - El Carrascal (Mas de Barberans)
- 62 - Castells (Mas de Barberans)
- 63 - Vilar de Santa Maria - Fabarium (Mas de Barberans)
- 64 - Les Senioles (la Sénia)
- 82 - Mas de l'Arion (Ulldecona).

Terra Alta:

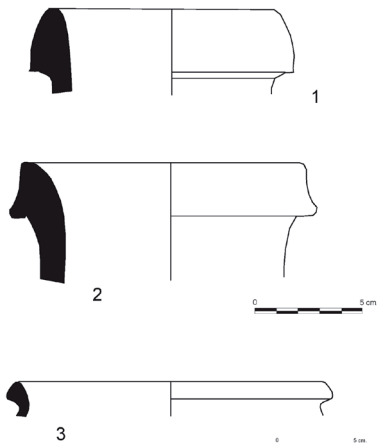
- 65 - Penya Gall (Horta de Sant Joan)
- 66 - Mas de Manresa (Horta de Sant Joan)
- 67 - El Collet (Horta de Sant Joan)
- 68 - Ermita de Sant Josep (Bot)
- 69 - El Coll del Moro (Gandesa)
- 70 - Pinyeres (Batea)
- 71 - L'Ereta de l'Espanyol (Batea)
- 72 - Els Bancals del Xut (Batea)
- 73 - El Borrascuer (Batea - Caseres)
- 74 - Els Corralets (Caseres)
- 75 - Serra Mitjana (Caseres)

Baix Maestrat:

- 76 - La Closa (Vinaròs)
- 77 - Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat)
- 78 - El Puig de la Nau (Benicarló)
- 79 - La Tossa Alta (Benicarló)
- 80 - El Poai (Peníscola)
- 81 - La Corolla (Cervera del Maestrat)

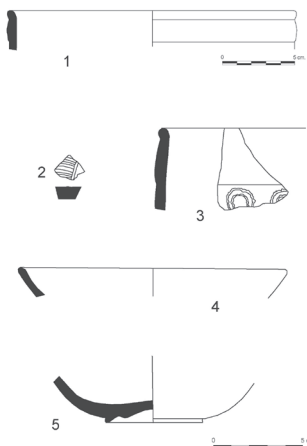

2. Situació del jaciment romà del Cementeri, vist en direcció nord-est, des del Mirador d'Alcanar.

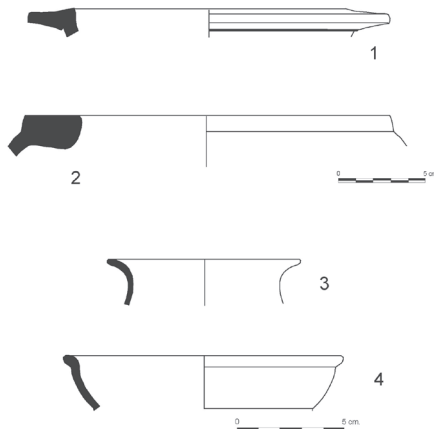
3. Jaciment romà del Cementeri (Alcanar)

- 1 - Vora d'àmfora punicoebusitana, forma PE-25.
- 2 - Vora de possible àmfora grecoitàlica.
- 3 - Vora d'olla de ceràmica grollera reudida.

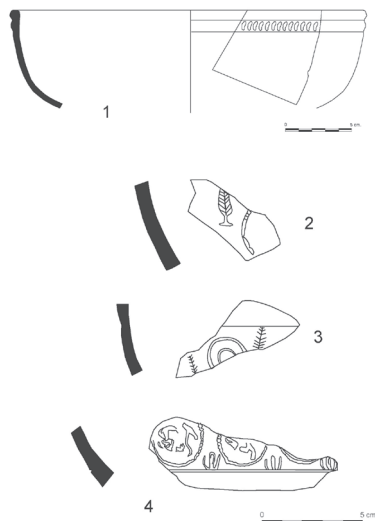
5. Jaciment romà del Cementeri (Alcanar)

- 1- Vora de terra sigil·lada hispànica, forma Dragendorff 37.
- 2- Fons de terra sigil·lada itàlica, amb decoració interior de rodeta.
- 3- Vora de terra sigil·lada hispànica decorada, forma Dragendorff 37.
- 4- Vora de terra sigil·lada hispànica, forma Dragendorff 15/17.
- 5- Peu de bol de terra sigil·lada hispànica.

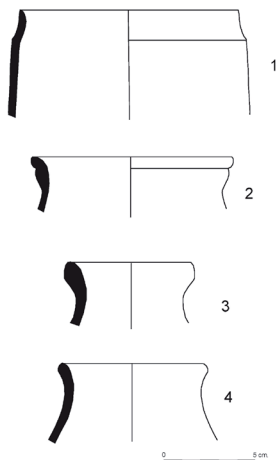
4. Jaciment romà del Cementeri (Alcanar)

- 1 - Vora de kalathos ibèric.
- 2- Vora de tenalla ibèrica.
- 3- Vora de gerra de ceràmica grisa de tipus emporità o de la costa catalana.
- 4- Vora de bol de ceràmica comuna, possible imitació de la forma Dragendorff 27 de la sigil·lada.

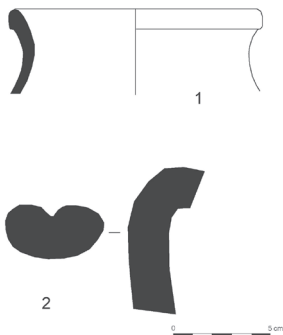
6. Jaciment romà del Cementeri (Alcanar)

- 1- Vora de terra sigil·lada africana A, forma Hayes 9 A.
- 2- Paret de bol de terra sigil·lada hispànica decorada, probablement forma Dragendorff 37.
- 3 - Paret de bol de terra sigil·lada hispànica decorada, probablement forma Dragendorff 37.
- 4 - Paret de bol de terra sigil·lada hispànica decorada, probablement forma Dragendorff 37.

7. Jaciment romà del Cementiri (Alcanar)

- 1 - Vora de bol alt de bona factura, similar a la forma (Mayet 14 de la ceràmica de parets fines. Pasta de color vermell totxo, de bona qualitat.
- 2 - Vora de gerra de ceràmica comuna oxidant. Pasta de color ocre clar.
- 3 - Vora de gerra de ceràmica comuna oxidant. Pasta de color ocre clar.
- 4 - Vora de gerra de ceràmica comuna oxidant. Pasta de color ocre clar.

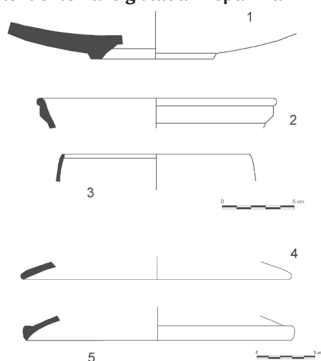

8. Jaciment romà del Cementiri (Alcanar)

- 1 - Vora de gerra de ceràmica comuna oxidant. Pasta de color ocre clar.
- 2 - Nansa d'àmfora tarraconense, probablement de la forma Dressel 7-11.

9. Jaciment romà del Cementiri (Alcanar).
Fragments de terra sigil·lada hispànica.

10. Jaciment romà de la Torreta (Ulldecona)

- 1 - Peu de bol de terra sigil·lada hispànica, probablement forma Dragendorff 37.
- 2 - Vora de bol terra africana sigil·lada A, forma Hayes 8 A.
- 3 - Vora de bol o got de ceràmica de parets fines, forma Mayet 33 o 35.
- 4 - Vora de tapadora de ceràmica africana de cuina, forma Hayes 22 o 196.
- 5 - Vora de tapadora de ceràmica africana de cuina, forma Hayes 196.

11. Possible miliari d'Ulldecona